УДК 336.717.3 : 368.8 (477)

Штомпель І. В.
Глущенко В. В.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ БАНКІВСЬКОЇ КРИЗИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Говорячи про наслідки фінансової кризи, найважливішим є не стільки збитковість національної економіки, скільки те, чи зробила України з цієї кризи якісь уроки. Нині особливого значення набуває опрацювання ефективної антикризової політики, насамперед у банківському секторі, аби відновити довіру до банків та стимулювати розвиток економіки. Позитивний ефект програми залежить не стільки від обраної політики та обсягу залучених на її реалізацію коштів, скільки від якості виконання цих заходів – прозорості та чіткості в прийнятті рішень, швидкості в здійсненні реформ.

Ключові слова: «погані» активи, рекапіталізація, система страхування депозитів, пропорційна система компенсацій.

Вступ. В умовах нестабільності світових фінансових ринків та кризи українського банківського сектора для керівників провідних держав світу, в тому числі й української влади, актуальне питання стабілізації ситуації за допомогою впровадження комплексної програми антикризових дій насамперед у банківському секторі.

Проблеми подолання фінансової кризи активно обговорюють такі відомі науковці, як О. С. Власюк, В. М. Геєць, А. І. Сухоруков, Я. Б. Базилюк, Я. А. Жаліло та ін. Розвитку теорії та практики організації страхування банківських вкладів в умовах глобалізації сприяють праці вчених-економістів С. Муравського, М. М. Євстратенко, К. В. Серебрякова, С. Волосович, В. Тринчука, доктора юридичних наук О. В. Турбанова, кандидата юридичних наук С. Тимофєєва та ін.

Проте особливої уваги потребує опрацювання такої антикризової програми для України, яка має базуватися на досконалому вивченні минулого досвіду антикризових заходів провідних держав світу, аби з урахуванням національних особливостей нашої країни створити дієвий механізм подолання кризи.

Постановка завдання. Мета роботи – проаналізувати досвід країн світу в подоланні кризових явищ у банківському секторі, проаналізувати існуючу українську систему страхування депозитів, наголосити на недоліках, запропонувати комплексну систему заходів для ефективної діяльності системи в умовах сучасності. В ході роботи використовувались переважно методи теоретичного та логічного узагальнення, аналітичні, методи статистичних оцінок, табличні та графічні методи.

Результати. Аналіз історії банківських криз свідчить, що ефективна антикризова програма має базуватися на **двох основних постулатах:**

1) своєчасній оцінці обсягу «поганих» активів;

2) створенні стимулів для банку якнайшвидше очистити баланси від неякісних активів та провести рекапіталізацію за допомогою використання державних і приватних коштів.

За цих обставин доцільне є вивчення дієвих механізмів подолання фінансових криз, які ми розглянемо на позитивному досвіді країн світу, а саме Чилі й Швеції.

Чилі, криза 1981 р. Програма подолання кризи мала два головні напрямки: *підтримка боржників банку та санація самих банків.*

Програма підтримки боржників передбачала встановлення *пільгового валютного курсу* при рефінансуванні валютних боргів (у середньому спочатку державна субсидія при пільговому обміні становила 17 % від суми виплат за боргом, пізніше досягла позначки у 35 %), *реструктуризацію боргів* (боржники отримували від центрального банку позику в розмірі 30 % від обсягу наданих кредитів боржнику за ставкою, нижчою за ринкову, та на триваліший строк) та *дедоларизацію боргів.*

Програма підтримки банків була впроваджена зі зволіканням, проте, аби зупинити практику приховання реального обсягу «поганих» боргів, були створені відповідні стимули, а саме: передбачався тимчасовий викуп «токсичних» активів за боргові розписки з обов'язковим зворотним викупом та збереженням права управління, в результаті чого банки отримували чистий платіж у розмірі 2 %. До того ж, зобов'язання зворотного викупу боргу було перенесено власне з банку на його первісних акціонерів, а нові акціонери, інвестуючи кошти в банк, не мали зобов'язань з викупу «поганих» боргів та отримували дивіденди [4].

Таким чином, Чилі є прикладом країни, де відновлення банківського сектора після кризи відбувалось без націоналізації банків, навіть часткової.

Швеція, криза 1991 р. Програма виходу банківського сектора з кризи передбачала впровадження таких заходів:

- *введення загальних державних* гарантій за банківськими зобов'язаннями (тобто захист держави був поширений на всіх кредиторів, окрім акціонерів банку);
- *націоналізацію* двох найбільших банків Швеції (Nordbanken та GotaBank, тобто 90 % усіх активів шведської банківської системи);
- *створення компаній з управління «поганими» боргами*, основною метою яких була не ліквідація проблемних активів у авральному порядку за утратними цінами, а їхня реструктуризація;
- *стратегію «прозорості»,* яка передбачала, що оцінка реального обсягу «поганих» боргів здійснюється вже на перших стадіях кризи;
- *надання Центральним банком пільгових кредитів* на покриття заборгованості місцевих банків по кредитах, отриманих за кордоном;
- *рекапіталізацію,* яка здійснювалась через підзвітне урядові агентство за допомогою опрацьованої стандартної схеми прийняття рішень щодо рекапіталізації чи ліквідації банку.

На тлі фінансової кризи XXI ст. особливо *популярні ідеї створення «поганого» банку та націоналізації.* У зв'язку з цим необхідно не забувати національних особливостей Швеції, які сприяли успішній реалізації антикризових заходів. Можна припустити, що робота «поганого» банку була успішною саме через високу концентрацію банківської системи Швеції та через націоналізацію, адже розв'язувалась найскладніша проблема – не було необхідності оцінювати вартість неякісних активів. Також не останнім є те, що криза мала локальний характер і частка «поганих» активів Швеції була незначною, в той час як у 1990-х рр. спостерігалася тенденція до виходу капіталу на нові ринки, повернення якого до Швеції був досягнуто шляхом упровадження державних гарантій.

Банківська криза XXI ст.: Україна і світ. Про масштабність сучасної банківської кризи свідчать безпрецедентні заходи з її подолання. За підрахунками МВФ, сумарні кошти, надані країнами світу на підтримку економік, склали у 2009 р. 820 млрд доларів, (2 % світового ВВП) і, за прогнозами, складатимуть мінімум 660 млрд доларів у 2010 р. Державна підтримка фінансового сектора, в тому числі й державні гарантії, оцінюються у 32% ВВП. Про масштабність кризи свідчить і той факт, що підтримка фінансового сектора в розвинених країнах складає близько 50 % ВВП, а прямі вливання в фінансовий сектор – 6,3 % ВВП [7].

Спільною рисою в подоланні наслідків кризи є пріоритетне надання допомоги фінансовим секторам через *такі механізми:*

1) Надання **державних гарантій** фінансовому сектору та збільшення максимального обсягу гарантування вкладів. Гарантії були запроваджені для банківських депозитів, міжбанківських кредитів і в деяких випадках для інших зобов'язань [8].

2) **Рекапіталізацію** окремих банків, переважно системотвірних.

Для країн G20 середні витрати на рекапіталізацію оцінюються у 2,9 % ВВП зі значним коливанням між різними країнами. Рекапіталізація банків проводиться для надання їм додаткового капіталу в обмін на участь у власності банку (у формі купівлі звичайних або привілейованих акцій чи на умовах залучення субординованого боргу). Загалом переваги рекапіталізації зводяться до покращення платоспроможності банків, уникнення розпродажу активів і підтримки їхньої кредитної активності. Однак, у кінцевому підсумку, переваги і недоліки здійснення рекапіталізації здебільшого залежать від особливостей її реалізації [4].

3) **Викуп «поганих» активів** банків з метою усунення з балансів фінансових установ проблемних активів. Використовується в багатьох країнах світу (Греції, Італії, Іспанії, Австралії, Норвегії, Швеції, США,) а також планується в Росії й Україні. Проте результати таких заходів не завжди були однозначно позитивними. Процедура практично зводилася до створення спеціальної державної компанії, формування спеціального фонду і визначення переліку активів, які підлягають викупу (кредити, цінні папери, нерухомість тощо), та переліку фінансових установ, які братимуть участь.

Існують **дві схеми** розв'язання проблеми «токсичних» активів. *Американський спосіб* передбачає, що основний обсяг коштів вкладає держава (93 %), а роль приватного капіталу – це швидше роль посередника, головна мета якого - визначення на аукціоні реальної ціни таких активів. Тобто якщо потенційний інвестор виявить бажання надати 100 доларів на купівлю певного «поганого» активу, то держава в особі ФРС надасть одразу таку ж саму суму в 100 доларів, потім покупець зможе позичити в держави чи на фінансовому ринку додатково суму в 6 разів більшу, тобто 1200 доларів. Якщо підрахувати, то інвестор, який виявив готовність інвестувати 100 доларів на викуп «поганих» активів фактично дістає доступ до суми, яка перевищує його інвестиції в 14 разів, тобто до 1400 доларів. Проте залишається основна проблема цього методу, яку при цьому треба буде розв'язати – це визначення **справедливої** ціни на активи, розробка методології їх оцінювання.

Більшість європейських країн схиляються до *континентального методу*, який полягає в додатковій капіталізації державою банків, аби вони мали можливість створювати резерви проти ризиків, пов'язаних із «поганими» активами, зокрема, списувати «погані» активи, зменшуючи свій капітал. Ці втрати покриваються за рахунок державних заходів рекапіталізації. Прикладом може слугувати Росія, яка надає субординовані кредити з ресурсів Фонду національного добробуту та ресурсів Центрального банку (далі – ЦБ). ЦБ надав кредит «Сбербанку», в той же час Фонд національного добробуту надав кредити двом державним банкам: «ВТБ» та «Россельхозбанку», а також чотирьом приватним, серед яких «Газпром-банк», «Альфа-банк», «Номос-банк» та «Ханти-Мансийський банк». Загальна сума для державних банків склала 725 млрд, для недержавних – 32 млрд рублів. Бюджетом Росії на 2009 р. з цією метою передбачено виділити ще понад 190 млрд рублів.

Що маємо в Україні. Станом на 01.10.2009 кредитні вкладення, деноміновані в іноземній валюті в гривневому еквіваленті, склали 384,9 млрд грн (або 53,1 % кредитного портфеля), у тому числі за кредитами, наданими фізичним особам, на валютні кредити припало 73,2 %. Не дивлячись на тенденції істотного скорочення

загального кредитного портфеля в сегменті фізичних осіб за перші півроку 2009 р. (з 256 392 млн грн на 01.01.2009 до 232 796 млн грн на 01.06.2009), яке склало 9 %, *зростання проблемних активів* за цей же період склало приблизно **73 %** (з 25 639 млн грн до 44 231 млн грн). Таким чином, статистика свідчить про тенденцію погіршення якості кредитного портфеля банків. За прогнозами, сукупний обсяг проблемних споживчих кредитів нині може досягти 34 %, що складатиме більше 70 млрд грн [2].

За такої ситуації українська влада здійснила низку заходів, а саме: було прийнято низку постанов («Про заходи щодо забезпечення погашення кредиту» та ін.) [6], які чітко регламентують основні шляхи забезпечення повернення кредиту, а також порядок надання банкам стабілізаційних (строком до 1 року) та стимулюючих (строком до 5 років) кредитів для кредитування внутрішніх виробників та проектів, пріоритетних для економіки України. Відсоткова ставка коливатиметься в межах **10,75-12,25 %** залежно від класу банку (від найвищого «А» до «G») та від категорії забезпечення (3-ї категорії з різними коригуючими коефіцієнтами).

Нині опрацьовується проект про створення відповідного Фонду «поганих» активів. Відповідно до Закону, створювати такий банк може Кабінет Міністрів України за поданням Національного банку, попередньо погодивши своє рішення з профільним комітетом Ради. При цьому передбачається, що 50 % плюс 1 акція належатиме державі. Санаційний банк не буде учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі-Фонд), хоча його головним завданням стане захист інтересів приватних вкладників. Статус санаційного банк отримає після отримання від НБУ відповідної ліцензії. Пропонується, що такий санаційний банк випускатиме *векселі*, що приймаються НБУ в забезпечення при рефінансуванні, *облігації*, забезпечені проблемними активами, а також *сертифікати* зі спеціальним статусом, які не враховуватимуться при розрахунку економічних нормативів. Створити санаційний банк пропонується на основі шведської моделі, а папери випускати на 7-10 років [3].

Переваги цього інструменту - гарантовані мінімальні ціни на активи фінансових установ, покращення ліквідності і те, що банки стають привабливішими для потенційних інвесторів.

Нерозв'язані проблеми з визначення справедливої ціни та дефіциту бюджетного фінансування. Ще одним недоліком створення «поганого» банку є те, що фінансово-кредитні установи, які здійснювали високоризиковану політику, фактично звільняються від відповідальності, адже в цній ситуації перестають діяти правила та принципи вільного ринку, коли банки, які проводили провальну політику, не йдуть з ринку, а залишаються на ньому, а топ-менеджмент продовжує отримувати мільйонні бонуси, які їм у цьому випадку фактично сплачує держава.

Істотний ризик того, що політики та бізнесмени використають цей процес для власного збагачення. Проте необхідно розуміти, що «проблемні» активи банків США та країн Європи й України мають істотно різне походження, адже українські проблемні активи не є похідними фінансовими інструментами.

Відновлення довіри вкладників до банків можливе за допомогою вдосконалення механізмів страхування депозитів.

Останніми роками у світі панує позитивна тенденція до збільшення гарантованої суми за вкладами: в США – 250 тис. доларів, у Росії – до 700 тис. рублів, у країнах ЄС – підвищення мінімальних гарантій по приватних вкладах із 20 000 до 100 000 євро до кінця 2011 р. За підрахунками, сучасна система гарантування в ЄС охоплює близько 65 % усіх депозитів. Нові правила гарантування покриватимуть 80 % депозитів на рівні відшкодування 50 000 євро та **90 % – на рівні 100 000 євро** [8].

Позитивна тенденція до скорочення періоду виплати гарантованої суми з кількох місяців до кількох днів.

В Україні розмір відшкодування за вкладами у 2008 р. було збільшено втричі - до 150 тис. грн. Аналіз української системи страхування депозитів свідчить, що Україна будує систему гарантування згідно з рекомендаціями МВФ, проте ця система потребує вдосконалення, а саме:

1) впровадження ***прогресивної шкали компенсацій,*** згідно з якою стовідсоткова компенсація стосується встановленої на законодавчому рівні суми вкладів, понад яку вклади компенсуються в установленому законом відсотку, але не більше максимальної суми відшкодування. Корисним може бути досвід Росії, де було впроваджено прогресивну шкалу виплат, тобто стовідсоткова компенсація стосується вкладів, які не перевищують 200 000 рублів, а сума вкладу понад 200 000 рублів відшкодовується в розмірі 90 % від суми депозиту, але не більше верхньої границі страхового відшкодування – 700 000 рублів;

2) упровадження ***зваженої на ризик системи внесків для банків***, яка є більш справедливішою. Наприклад, США з 1993 року диференціює внески банків на основі коефіцієнтів капіталу банків та рейтингу CAMELS. Така система діє у Швеції, Канаді, Фінляндії, Франції, США, Туреччині, Португалії та багатьох інших країнах світу [8];

3) упровадити нову схему виплат відшкодування шляхом **приєднання Фонду до НСМЕП**, що дозволить видавати кошти безпосередньо з рахунку Фонду лише на вимогу вкладника, таким чином Фонд зможе не перераховувати кошти в банк-агент, який потім мав би видавати їх вкладникам, а розпоряджатися цими коштами до дня їх отримання вкладником. Впровадження в життя цієї програми дасть змогу збільшити мережу відділень, адже вкладники зможуть отримувати кошти в банках-членах НСМЕП, а це станом на 01.07.2009 55 банків-членів (включаючи НБУ і УДППЗ «Укрпошта») та 6 учасників з їхньою розгалуженою мережею відділень [5];

4) **Оптимізація кола витрат Фонду**. Обсяг ресурсів Фонду далекий від безпечного рівня, тому необхідно шукати шляхи його поповнення. Згідно з законом Фонд має можливість інвестувати накопичені ресурси виключно в державні цінні папери (як у найстабільніший фінансовий інструмент) та розміщувати їх на депозити в Національному банку. На нашу думку, необхідно диверсифікувати напрями інвестування коштів, не обмежуватись лише державними цінними паперами (ОВДП), що дасть змогу коштам Фонду бути мобільними, гнучкішими й приносити стабільний прибуток. Заслуговує на увагу досвід Росії, де Агентство страхування вкладів (далі - АСВ) інвестує кошти таким чином: 38 % – у державні облігації, 38 % – у корпоративні бонди, 4 % – в акції, 1 % – на поточному рахунку, решта 19 % – це короткострокові депозити у Центральному банку на випадок термінової потреби у коштах для страхових виплат. Такий портфель дав змогу АСВ за 9 місяців 2009 р. заробити 25,6 % річних, тобто повністю погасити збитки минулого року й отримати прибуток.

Очевидно, аби мати можливість сформувати необхідну ресурсну базу Фонду, необхідно оптимізувати коло витрат, ураховуючи витрати не тільки на виконання основної функції, а й на пріоритетні напрямки діяльності та на поточні потреби, що має бути єдиним комплексом, здатним зробити систему страхування вкладів ефективною та діючою. Досить цікаві дані про структуру активів FDIC та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб України, наведені нижче на рис. 1.

Наведені вище дані виразно свідчать про те, що в Україні бракує програми захисту клієнтів банків, яка базується на здійсненні Фондом моніторингу за учасниками фонду, санації проблемних банків, а також свідчить про неефективність напрямків інвестування коштів Фонду й програми управління доходами. А все це говорить про необхідність розширення функцій та повноважень Фонду;

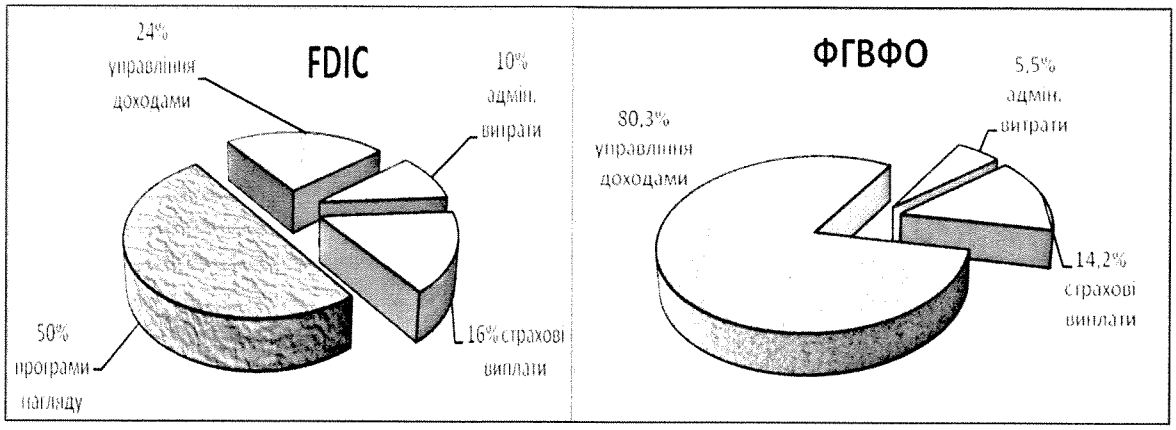

Рис. 1. Структура активів FDIC та Фонду України [1]

5) упровадження в практику методу раннього реагування на проблеми в банку («***risk minimizing***»), який базується на створенні бридж-банків, своєчасній фінансовій допомозі з метою оздоровлення, проведенні санації, реструктуризації чи злиття. Важливим фактором, який міг би сприяти підвищенню ефективності діяльності системи страхування вкладів, міг стати дозвіл Фонду отримувати звітність банків за умови конфіденційності. Це надало би можливість упровадити в практику систему диференційованих внесків для банків-учасників Фонду [8].

Висновки. Таким чином, Україна має будувати свою програму подолання проявів кризи в банківському секторі, в першу чергу, враховуючи національні особливості та позитивний досвід провідних країн світу, адже лише стабілізація національної банківської системи може створити стимули для будь-якого позитивного виходу економіки України в найближчі роки. Необхідно не забувати, що важливу роль відіграє своєчасна та реалістична оцінка ситуації в банку й очікуваних утрат, а недооцінка можливих утрат може лише на незначний час завуалювати кризу й посилити невиправдане навантаження на бюджет країни.

Література

1. Волосович С., Тринчук В. Особливості й тенденції розвитку національної системи страхування банківських вкладів в умовах євроінтеграції // Вісник НБУ. – 2007. – № 8 – С. 28-34.

2. На хвилі кризи (підсумки діяльності комбанків України за 9 місяців 2009 р.)// Газета «Цінні папери» – № 44 (586). – 05.11.2009.

3. НБУ пропонує створити банк для проблемних кредитів. 16.10.2009 //www.tsn.ua/groshi/nbu-proponuye-stvorutu-bank-dliya-problemnuh-kredutiv.html

4. Обзор центра макроэкономических исследований Сбербанка России от 07.04.2009. Стратегии выхода из банковского кризиса : международный опыт – С. 68 // www.sbrf.ru

5. Підсумки роботи НСМЕП у першому півріччі 2009 р. // www.bank.gov.ua

6. Про заходи щодо забезпечення погашення кредиту // Постанова Правління Національного банку України від 06.08.2009 № 461 // www.bank.gov.ua

7. Фінансова система України : зб. наук. пр. (Серія «Економіка»). – Острог : «Острозька академія», 2009. – Вип. 11. – 486 с.

8. www.iadi.org – сайт Міжнародної асоціації страховиків депозитів.

9. www.fg.org.ua – сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб

Summary. Considering consequences of the financial crisis a particular attention should be given not to issues of unprofitability of national economy but to lessons that Ukraine learned from this crisis. Nowadays the most crucial problem is to work out an effective anticrisis program, especially in banking sector in order to recover the trust to banks and stimulate economy. Positive effect of such measures depends mostly on performance standards – transparency and efficiency of the results, together with quick implementation of reforms.

Keywords: non-performing assets, recapitalization, deposit insurance system, progressive reimbursement system.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2010